

KAPITTEL 1

Introduksjon til *Samsang gjennom livsløpet*

Regine Vesterlid Strøm

Nord universitet

Øyvind Johan Eiksund

Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet

Anne Haugland Balsnes

Universitetet i Agder

Velkommen til den femte antologien i skriftserien MusPed:Research med tittelen *Samsang gjennom livsløpet*. Med jevne mellomrom dukker sang- og samsangtematikken opp i samfunnsdebatten, senest i sammenheng med fagfornyelsen i Kunnskapsløftet (LK20) gjennom en uttalt bekymring knyttet til sangens vikende plass og betingelser i barnehage og skole (Balsnes, 2021). For å bøte på utviklingen hvor sang stadig blir marginalisert i både lærerplaner og faktisk bruk (Balsnes, under utgivelse), har det de siste årene blitt tatt en rekke initiativ for å styrke sangens vilkår både gjennom nye forskningsnettverk og via spesifikke kurs og nettressurser tilbudt av organisasjoner og institusjoner i alle de skandinaviske landene.¹ Også innenfor helsefeltet har samsangens betydning i vanskelige og sårbare livssituasjoner fått stadig større oppmerksomhet, og musikk og

---

1 Eksempelvis i Norge: *SangBarSk – Sang i barnehage og skole, Syngende skole, Syngende barnehage og Krafttak for sang*, i Sverige: *Sånghälsa i skolan og Sjungande barn* og i Danmark: *Sangens hus og Sangkraft*.

helse er et forskningsfelt i sterk vekst (se f.eks. Bonde et al., 2013; Bonde & Theorell, 2018; Boyce-Tilman, 2019). Aldri har kulturlivet vært rammet så hardt som under koronapandemien, og aldri har vel korsangere savnet det fysiske samsangnærværet mer enn etter nærmere to år med digitale korøvelser (se Holgersen, kapittel 10). Det har samtidig aktualisert behovet for anvendelige og gode musikkteknologiske løsninger til samsangbruk.

Behovet for forskningsbasert kunnskap om ulike former for samsang er stort og økende. Fordi denne antologien ikke fokuserer på organisert korsang alene, men anlegger et bredere perspektiv på samsang gjennom livsløpet, er den også original i sitt slag. Målgruppen er forskere, studenter på bachelor-, master- og ph.d.-nivå, lærere innen alle skoleslag, sangere, dirigenter, helsearbeidere, kirkearbeidere og andre som er opptatt av sang i ulike sammenhenger.

Foreliggende antologi presenterer forskningsprosjekter som undersøker samsang (i korthet: sang i fellesskap) i ulike aldersgrupper og kontekster, herunder samsangens stilling i barnehage, skole og høyere utdanning, samsang og helserelaterte temaer, samsang i et kjønnsperspektiv, samsang i et multikulturelt perspektiv, samsangstradisjoner og generasjonssammenbindende repertoar, samsang i koronatid, samsang i lys av mestring og motivasjon og samsangaktiviteter for personer med demens og deres pårørende. Korsang i ulike livsfaser, fra oppvekstår til pensjonsalder, tematiseres også i flere kapitler. Bidragsyterne er 17 skandinaviske forskere ansatt i universitets- og høyskolesektoren. Alle forfatterne har erfaring som praktikere og forskere fra høyere utdanning innen musikkpedagogikk, utøvende musikk, musikkterapi, musikk og helse samt musikalske praksiser i det frie kulturlivet.

Antologien har i alt 13 kapitler skrevet på norsk, dansk, svensk eller engelsk. Den overordnede strukturen i antologien følger livsløpets faser og overganger i ulike kontekster, noe som kan være vesentlig for å forstå prosesser og endring over tid. Mange av kapitlene innbefatter også samsang på tvers av generasjoner. Ambisjonen er å gi et særegent bidrag til et aktuelt forskningsfelt gjennom enkeltstående studier der livsløpsperspektivet rammer inn fenomenet. *Samsang og livsløp* utgjør omdreiningspunktene i antologien, selv om begrepene ikke diskuteres

eller problematiseres eksplisitt av alle forfatterne. I denne innledningen plasseres derfor antologiens kapitler inn i en helhetlig sammenheng ved å utdype samsangens spennvidde, tradisjon og funksjon sett i relasjon til livsløpets faser og ulike aldersdimensjoner.

Introduksjonskapittelet består av fire deloverskrifter. Første del handler om samsangens funksjon og tradisjon, og andre del kretser omkring livsløpsperspektivet med særskilt vekt på alder sett i relasjon til sang og stemmebruk. I tredje del gir vi en kort presentasjon av hvert enkelt kapittel plassert inn under fire samsangaldre, mens fjerde og siste del diskuterer samsang som brobygger mellom mennesker i fortid, nåtid og framtid.

Samsang – tradisjon og fellesskap, men også utenforskap

Samsangtradisjonen har en sentral plass i sosialt, politisk og religiøst liv og utgjør en vesentlig del av vår felles kulturarv. Til alle tider og i alle samfunn har mennesker sunget sammen i glede og i sorg, til hverdags, til arbeid og til fest. Samsang (*co-singing*) er begreper som har sprunget ut av arbeidet med antologien. Så langt vi erfarer er samsang et nytt begrep i forskningssammenheng. I boken *Sang som våpen – historier om sangens slagkraft* (Kolltveit, 2021) dukker imidlertid samsangbegrepet opp. Her henvises det til artikkelen «Samsang må til», skrevet av Henrik Lone i 1936, som omhandler sangens funksjon i arbeiderbevegelsen (s. 100). Kolltveit viser også til at det i arbeiderbevegelsen har eksistert et skille mellom *fellessang* (med ideologisk hensikt) og *allsang* (unison sang til hygge og underholdning) (s. 99). I denne antologien skaper vi ikke et tilsvarende skille, men definerer i stedet samsang som alle former for aktivitet der mennesker møtes og synger sammen. Slik symboliserer samsang menneskelig samvær gjennom hele livsløpet, fra vugge til grav. Denne antologien favner selvsagt ikke alle samsangssituasjoner. Med sin bredt anlagte og pluralistiske tilnærming gir boken likevel et innblikk i samsangens kraft og legitimitet på individ-, gruppe- og samfunnsnivå i en skandinavisk kontekst.

I mange samsangssituasjoner, kanskje de fleste, tenkes det ut ifra forutsetningene at «alle skal med» og at «alle kan synge». Flere av kapitlene

i denne antologien tematiserer nettopp hverdagslige samsangaktiviteter i og mellom generasjoner, samt korvirksomhet og repertoarutvalg som bidrar til opplevelsen av samhold, tilhørighet, inkludering, forbedret psykisk helse og livsmestring (se Danbolt & Haukenes, kapittel 3; Bonde & Ingerslev, kapittel 4; Daling & Almvik, kapittel 9; Balsnes, kapittel 11; Waage, kapittel 12; Vist, kapittel 13). Også resultater fra andre vitenskapelige studier viser at sangaktiviteter fremmer helse og velvære, herunder glede, velvilje og entusiasme (se f.eks. Balsnes, 2017, 2018; Batt-Rawden & Stedje, 2020; Bonde et al., 2018, Bonde & Theorell, 2018; Boyce-Tilman, 2019; Kirschner & Tomasello, 2010; Welch, 2012). Sangens helsebringende effekter skyldes blant annet at den delen av hjernen som er knyttet til positive følelser aktiveres i sang- og samsangaktiviteter (Boyce-Tilman, 2019; Welch, 2005). Dessuten bidrar den dype pusten som er nødvendig når man synger til å redusere stress og til et styrket immunsystem (Beck et al., 2000; Clift et al., 2010; Clift & Hancox, 2010; Lindblad et al., 2017; Theorell, 2019). Gjennom musisering i et fellesskap kan sangens helsefremmende betydning derfor sies å romme både estetiske, fysiske, mentale, følelsesmessige, kognitive og sosiale komponenter.

Når det gjelder barn viser Welch (2006, 2009, 2012) til at sang blant annet gagnar utviklingen av hjertet, respirasjonssystemet og det nevrologiske systemet, som i sin tur gir bedre ferdigheter i utdanningssammenheng. Det å synge sammen aktiverer også den sosiale delen av hjernen. Samtidig viser det seg at barn med høyere sangferdigheter er mer sosialt integrert generelt. De har et mer positivt selvbilde enn barn med lavere sangferdigheter, som heller ikke håndterer verden på en like kompetent måte. Betydningen av en tidlig start tillegges stor vekt. Resultater fra andre undersøkelser viser at flertallet av de som velger sang som levevei i voksen alder har sunget i kor i barne- og ungdomsårene (Jørgensen, 2001; Sandgren, 2005; Strøm, 2021). De overnevnte studiene eksemplifiserer imidlertid, slik Myers et al. (2013) hevder, at mens musikkaktiviteter som involverer eldre personer oftest forbindes med forskningsperspektiver som omhandler livskvalitet, handler det for barn og unge gjerne om tilegnelsen av individuelle ferdigheter. Samtidig avdekkes en polarisering mellom et dominerende og et underordnet verdisystem i sang og sangundervisning som er historisk konstituert (Boyce-Tilman, 2019). Til tross for

dagens store mangfold av vokalstiler viser flere studier at den flerhundre-årige vestlige orale tradisjonen, herunder den klassiske sangens posisjon, ennå har en dominerende funksjon i utdanningssystemene og i annet opplæringsøyemed (Lønstrup, 2004; Potter, 1998; Schei, 2007; Strøm, 2021). Det er ikke utenkelig at også det «underordnede verdisystemet» (jf. Boyce-Tilman, 2019) som er orientert omkring fellessang, trivsel og sangglede har vært preget av det dominerende sangparadigmet i samsangkontekster (se også Bonde & Ingerslev, kapittel 4). Imidlertid finner Balsnes et al. (i kapittel 2) at begrunnelser for sang i barnehage og skole hovedsakelig dreier seg om ikke-musikalske argumenter. Vokale ferdigheter og klingende resultat ser dermed ut til å være underordnet ideen om at alle skal med.

På korfeltet finner vi som nevnt også praksisformer som har fellesskapsopplevelsen og det positive utbyttet av å delta som hovedmål. Andre kor har i større grad ambisjon om å oppnå mer formelle læringsutbytter (Hall, 2018). I slike kor vil gjerne etablerte kvalitetskriterier knyttet til for eksempel sangteknikk, klangidealer og repertoarførtrolighet være målestokken. Fordi korsangen er både omfattende og allsidig, vil vi ofte finne «glidende overganger uten klare skiller mellom det amatørbaserte og det profesjonelle» (Simonsen, 2010, s. 10). Denne antologiens kapitler tematiserer ikke det helprofesjonelle korfeltet, men et såkalt «elitekor» er representert gjennom en studie av en semiprofesjonell jentekorpraksis (se Strøm & Knigge, kapittel 5). I korfeltet sett under ett, er det likevel et overordnet kontekstuel poeng i antologien at verken «profesjonell» eller «amatør» er nøytrale begreper, men snarere begreper med en symbolsk funksjon. Skillet mellom det profesjonelle og ikke-profesjonelle markerer dermed en avstand som gjennom sitt meningsinnhold har avgrensende effekt (Bourdieu, 1996; Solhjell & Øien, 2012). En slik avstand kan ha skjellsettende virkning i enhver samsangssituasjon, uavhengig av samsangerens alder, kjønn og nivå.

En rådende diskurs i musikkfeltet er ideen om talent, forstått som en form for individuelt iboende potensial (Kingsbury, 1988; Stabell, 2018). Sammenlignet med andre områder hvor menneskelig handling foregår, er det ikke uvanlig at både kunstnerne selv og samfunnet rundt opplever at de er annerledes (Aslaksen, 2004; Lehmann & Davidson, 2006). Dette

har blant annet å gjøre med at musikk er en kroppslig aktivitet som samtidig uttrykker følelser og ekspressivitet (se f.eks. Strøm, 2021, s. 59–63). Også blant lærere og lærerstudenter synes det å være en utbredt forestilling at det å synge og å være musikalsk er for spesielt utvalgte (Kulset & Halle, 2020; Torgersen & Sæther, 2021), noe Balsnes og Jansson tar opp i kapittel 7. Fordi stemmen er kroppens eget instrument, vil de «biopsykofysiske prosesser som innvirker i utviklingen av stemmekroppen» kunne forsterke den subjektive opplevelsen av talent som noe delvis medfødt, nettopp på grunn av instrumentets egenart (Strøm, 2021, s. 245). I de fleste samsangkontekster, og spesielt i sammenhenger hvor barn og unge er involvert, vil «rangering av stemmer» føre til positive ringvirkninger for noen og negative for andre.

Estetisk originalitet og estetiske verdier kan bare måles i relative termer (Menger, 2014, s. 179). I talentutviklingsprogrammer i musikk åpnes det i de skandinaviske landene opp for en aksept for både arv og miljø og et helhetlig menneskesyn (Stabell, 2018; Strøm, 2021). I norsk kontekst beskrives talent som «en elev med spesielle forutsetninger og motivasjon for å arbeide med musikk» (Rishaug et al., 2008, s. 9.). Like fullt er «talent» programmenes kjerneidé. Alle sangkonkurransene som dukker opp i ulike TV-kanaler bidrar også til å opprettholde et verdisyn som nettopp signaliserer at ikke alle skal med. Kingsbury (1988, s. 75, 103) påpeker at talent har en symbolsk funksjon fordi talent verken kan bevises eller motbevises. Dypest sett handler det om differensiering ved at noen med posisjonell makt foretar estetiske vurderinger. Derfor har det å stille (for tidlige) estetiske «dommer» en både etisk og moralsk side (Kingsbury, 1988; Strøm, 2021). Kvalitetsdommer eller smaksdommer (Bourdieu, 1995) (for eksempel at noen synger pent og noen synger stygt – underforstått – noen har talent og noen har det ikke), vil kunne manifestere seg som en sannhet i potensielle samsangeres bevissthet. Blant annet kan «stemmeskam» (Schei, 1998; Schei & Schei, 2017) og mangel på «sangtrygghet» (se Balsnes & Jansson, kapittel 7), føre til at barn, ungdom, voksne eller gamle verken våger eller ønsker å delta i sangaktiviteter, det være seg samsang i hverdagslige situasjoner, i skolesystemet, i religiøs kontekst eller i det frie kulturliv. Forestillingen om talent kan forstås som en kulturell ideologi heller enn en individuell egenskap (Kingsbury, 1988), men dens

betydelige sosiale og kulturelle kraft kan likevel fungere ekskluderende i enhver syngende sammenheng.

Selv om samsang oftest forbindes med sangglede, fellesskap og tilhørighet, kan den musikalske aktivitetsformen også handle om utenforskap og mistilpasning. Sang har, som Bjørkvold (1998) uttrykker, «ikke bare et potensial til å utløse musiske krefter i mennesker, samle og styrke fellesskap. Sang kan også sperre, lamme, utestenge» (s. 63). Når det gjelder sistnevnte, kan det dreier seg om mange ulike omstendigheter, også kjønnede diskurser (se Hentchel, kapittel 6) og motivasjonsfaktorer (se Eiksund, kapittel 8). Med et kritisk blikk belyser de medvirkende forfatterne i antologien varierte tematikker omkring samsangpraksisens betydning og verdi for meningsskaping og opplevelse av sammenheng eller diskontinuitet i livet knyttet til musikalske, fysiske, psykiske, emosjonelle, kognitive, etiske, kulturelle og/eller sosiale faktorer. Det er nettopp denne pluralistiske tilnærmingen som ideelt sett også karakteriserer et livsløpsperspektiv både teoretisk og metodisk (Antikainen & Komonen, 2003).²

Livsløp, aldersdimensjoner og vokal alder

Tid og alder er framtrepende i all menneskelig bevissthet og vesentlige variabler i alle samfunn når livsløpet skal struktureres. Tid er også et grunnleggende fellesemne innen alle forskningsdisipliner, uten at det blir lagt vekt på i enhver sammenheng (Daatland, 2005; Hagestad, 2003; Hareven, 1977; Thorsen, 2002). I ethvert prosessuelt perspektiv på livsløpet står fire ideer sentralt for å forstå menneskers handlinger og livsmønstre: (1) *løpebaner* (individuelle livsbaner på et bestemt område av livet, for eksempel et yrkesløp), (2) *(livs)faser* (som er både biologisk og kulturelt betinget), (3) tidsbegrensede *overganger* mellom livsfaser (for eksempel

---

2 Den nære relasjonen mellom psykologiske, sosiologiske, historiske og samfunnsmessige aspekter i livsløpsperspektivet gjør forskningen velegnet for flerfaglige og tverrfaglige studier. Selv om en helhetlig tilnærming er en uttalt intensjon i mange forskningsmiljøer, fortsetter studiene likevel i stor grad å være monodisiplinære (Levy & Team, 2005; Mayer, 2003; Thorsen, 2005). Det er da også en betydelig forskjell mellom et *life course*-perspektiv (et sosiologisk utgangspunkt), et *life span*-perspektiv (et psykososialt og utviklingspsykologisk utgangspunkt) og *life cycle*-studier (Elder et al., 2004, s. 4).

barnefødsler, giftemål og sykdom eller overgangen fra studier til yrkesliv) og (4) (livs)hendelser som kan føre til varige vendepunkt (Levy & Team, 2005). I antologien berøres alle disse grunnleggende ideene uten at de eksplisitt blir gjort rede for. Med andre ord legges det ikke opp til en livsløpsanalyse i hvert enkelt kapittel hvor forfatterne spesifikt redegjør for tid og endring over tid (jf. Elder & Shanahan, 1997; Fosslund & Thorsen, 2010). I arbeidet med de ulike samsangtematikkene har alle forfatterne likevel hatt en felles oppfatning av at livsløpet danner en overordnet ramme i antologien. Innforstått endres menneskers handlingsevne, identifikasjoner og mestringsstrategier i takt med tiden i et komplekst vekselspill og en gjensidig avhengighet mellom samfunnsutviklingen og den individuelle utvikling (Elder & Shanahan, 1997; Strøm, 2021).

Alder er en av samfunnets mest sentrale sosiale og kulturelle kategorier, og i samsangaktiviteter er gjerne flere generasjoner involvert. Derfor tar vi ikke for gitt at antologiens kapitler har en logisk ordnet rekkefølge. Aldring (personlig utvikling og endring gjennom hele livsløpet) er verken tidløs eller stedløs, men vevd inn i et samfunn i endring, noe Thorsen (2002, s. 152) kaller «den doble forandringen». *Kronologisk alder* (kalenderalder) sier lite om folks yteevne, helse, yrkesløp og familiestatus. Aldring innbefatter også svært individuelle biologiske, psykologiske og sosiale funksjoner (Furunes & Mykletun, 2010; Settersten & Mayer, 1997). Fordi stemmen er en del av en levende organisme, kan forskjellen mellom kronologisk og biologisk alder være betydelig (Thurman & Welch, 2000). En rekke biologisk gitte endringer er direkte knyttet til stemmens modning, vekst og aldring, og her har også hormonelle endringer en vesentlig funksjon i utviklingen. Faktorer som fysisk konstitusjon, stemmehelse, kognitiv funksjon og koordinasjon (kroppslig muskelsamarbeid) samt tilbakelagte læringsprosesser og øvingsmengder vil selvsagt ha innvirkning på stemmeproduksjonen over tid. Vi vil derfor finne store individuelle forskjeller i den karakteristiske akustiske signaturen i både unge og eldre stemmer, og mellom kjønn og ulike stemmetyper og stemmefag (Gembris, 2006; Spahn & Richter, 2006; Strøm, 2021).

Samsangens betingelse er stemmebruk, og stemmen er i endring gjennom hele livsløpet. En slik forståelse ligger implisitt i antologiens kapitler, som dekker alle livsfasene (se neste del). Kronologisk alder er ingen

god målestokk, men Welch (2005, s. 252, 2009, s. 179) mener det er mye som tyder på at den vokale utviklingen består av minst syv faser: (1) tidlig barndom, 1–3 år; (2) senere barndom, 3–10 år; (3) puberteten, 8–14 år; (4) ungdom, 12–16 år; (5) ung voksen, 15–30/40 år; (6) voksen, 40–60 år og (7) 60 år og oppover. De individuelle forskjellene mellom kjønn og mellom biologisk og kronologisk alder vil kunne føre til forskyvninger som gjør at noen faser overlapper hverandre. Blant ungdom og unge voksne vil noen kunne rase igjennom de vokale stadiene i løpet av 12 måneder, mens andre kan bruke flere år på prosessen (Welch, 2006, s. 322–325). En slik universell inndeling er imidlertid problematisk når den ses isolert fra relasjonelle og kulturelt bestemte faktorer (Strøm, 2021). Og fordi vokal utvikling impliserer biopsykofysiske endringer over tid, blir alder en lite egnet indikator på stemmefunksjonen slik den framstår i netet (Eken, 1998). I ledelse av samsangaktiviteter av en mer formell art, for eksempel i korsammenheng, vil det derfor ha stor verdi å reflektere over at karakterisering og kategorisering av individuelle stemmer (lyse/mørke eller lette/tunge) ikke er statiske fenomener. Utvikling av stemmen krever også øving i alle aldre og på alle nivå. Oppnåelsen av et trygt *sangerfundament* (Strøm, 2021, s. 232) vil blant annet innebære at den individuelle samsangeren øver opp koordineringen av de stemmemessige og kroppslige muskelfunksjonene som inngår i sang, og det kan ta sin tid.

Et annet aspekt ved aldersdimensjoner er psykologisk alder, det vil si forståelsen av folks atferd, evner, motiver og forventninger. Begrepet refererer også til subjektiv alder, for eksempel hvordan vi opplever vår egen alder og kapasitet, hvor gamle vi helst vil være og hvilken aldersstatus andre gir oss (Daatland, 2005; Featherstone & Hepworth, 1991; Furunes & Mykletun, 2010). Slik oppstår en rekke aldersnormer, i betydningen sosialt konstruert mening (Hagestad & Neugarten, 1985). I forbindelse med vokal utvikling bidrar nettopp aldersnormer til å opprettholde visse trege strukturer på sangområdet. Det kan for eksempel dreie seg om gjengse feltspesifikke kulturelle forestillinger om det ultimate starttidspunkt for vokal opplæring (se Bonde & Ingerslev, kapittel 4; Strøm & Knigge, kapittel 5) eller om «behørig» sluttidspunkt for å synge i kor (se Balsnes, kapittel 11). I samsangssituasjoner er det heller ikke gitt at det akustiske inntrykket «stemmer» overens med deltakernes kronologiske

alder. Og nødvendigvis har ikke det opplevde misforholdet mellom stemmeproduksjonen og alder biologiske årsakssammenhenger. Ved å integrere biologiske, psykologiske, sosiale og kulturelle aspekter i forståelsen av faktorene som virker sammen i sang, er *vokal alder* kanskje et mer formålstjenlig begrep (Strøm, 2021, s. 485). I likhet med utseendet, *look age* (Featherstone & Hepworth, 1991), kan stemmer høres enten yngre eller eldre ut enn det vi forventer i en gitt alder.³ Dette kan ha sammenheng med den vokale helsen og stemmebruken på et allerede tilbaketrukket stadium i løpebanen. Relatert til stemmemekanismens anatomiske og fysiologiske sider vil vi kunne finne mange *sangaldre* spredt langs et kontinuum basert på motsvarende akustiske korrelasjoner.⁴

Samsang gjennom livsløpets fire aldre, i og mellom generasjoner

Eriksons (1959) psykososiale teori om menneskets åtte aldre med tilsvarende kritiske utviklingstrinn som står i et lovmessig forhold til hverandre, har ifølge Fosslund og Thorsen (2010, s. 38) bidratt til et helhetssyn på livsløpet som i dag har fått sin renessanse. Tradisjonelt er det vanlig å tenke sosial aldring og den sosiale identitetens dannelse som et kronologisk forløp fra (1) barn til ungdom med en overgang i de tidlige tenårene, deretter en overgang til (2) voksen i begynnelsen av tyveårene. I 40-årene er man (3) middelaldrende, i 60-årene (4) eldre og i 80-årene (5) gammel (Solem, 2007, s. 97). Et globalisert samfunn i rask endring utfordrer imidlertid vår normative oppfatning av sosial tid. Særlig har utdanningssamfunnet gitt oss nye kulturelle forestillinger om livsløpets faser som gradvis har blitt kollektivt internalisert. En lengre ungdomstid vil for eksempel forskyve alder for barnefødsler og endre familier og

3 Featherstone og Hepworth (1991, s. 381) refererer til *consensual age*, som en relasjon mellom personlig opplevd alder (*feel age*) og interpersonlig alder (aldersstatusen andre gir oss), blant annet *look age*.

4 Karakteristisk vurderes «eldre stemmer» som luftige, med redusert styrke, større variasjon i intonasjonen (*pitching*) og med markant vibrato (vokal tremor/skjelvinger) på utholdte toner. Slike kvalitative endringer i vokalproduksjonen har sammenheng med en redusert funksjon i respirasjonssystemet (åndedrettsapparatet) og relativt svakere muskulatur generelt (Thurman & Welch, 2000).

yrkeskarrierer (Frønes & Brusdal, 2001, s. 38). Kategorien «eldre» har dessuten vokst i begge retninger; pensjonsalderen inntreffer tidligere og folk er friske lenger, noe som gir mulighet for «personlig fullbyrdelse» i en livsfase Laslett (1987) kaller den tredje alder. Ifølge Solem (2007, s. 98), karakteriserer *den første alder* oppveksten med avhengighet, sosialisering og utdanning, og *den andre alder* de voksne årene med ansvar, modenhet, uavhengighet og inntekter. Som nevnt omfatter *den tredje alder* friske engasjerte eldre med færre forpliktelser, mens *den fjerde alder* er perioden med ny avhengighet, forfall og død. De fire aldre er en mer fleksibel inndeling av livsløpet fordi den ikke er strengt bundet til kronologisk alder. En tilsvarende inndeling anser vi formålstjenlig i denne antologien.

Antologiens kapitler omfatter ikke hele livet, men deler av det i ulike samsangkontekster. Når vi har valgt å gruppere kapitlene inn i fire *samsangaldre* i tråd med de fire aldre nevnt i forrige avsnitt, er det et praktisk grep for å organisere tekstenes innhold. Et vesentlig poeng i livsløpsperspektivet er «sammenvevde liv» (Elder & Shanahan, 1997, s. 26). I samsang knyttes egne liv sammen med andres liv på tvers av alder. Slik veves medsangeres, men også familiemedlemmers og venners kryssende løpebaner inn i hverandre. Som et resultat av sosial regulering og dannelse av sosiale mønstre vil disse relasjonene ha innvirkning på livsveien. Her vil «signifikante andre», for eksempel lærere, dirigenter, foreldre, besteforeldre og venner, ha stor innflytelse (Strøm, 2021).

Samsang er en aktivitet som binder generasjoner sammen (se Danbolt & Haukenes, kapittel 3; Waage, kapittel 12; Vist, kapittel 13). I antologien anvendes generasjonsbegrepet både i betydningen *historisk generasjon*, det vil si mennesker som er/var unge i samme periode, med en felles historisk forankring, og *generasjoner i familien*, altså mennesker som har felles opphav (jf. Frønes & Brusdal, 2003, s. 284). Når vi ikke spesifikt anvender *kohort* (Ryder, 1965) for å få en mer presis kobling mellom alder og historisk tid, er det likevel flere av kapitlene i antologien som nettopp omhandler «en gruppe mennesker som er født i samme historiske periode (enten samtidig eller innenfor en bestemt avgrenset tidsperiode), og som opplever spesifikke sosiale endringer i en gitt kultur i samme rekkefølge og i samme alder» (Ryder, referert i Strøm, 2021, s. 114). Uansett

hvordan vi forsøker å dele inn livsløpet vil det i samfunn med rask sosial endring alltid være slik at mennesker som står nært hverandre i alder vil høste ulike erfaringer.

Presentasjon av antologiens kapitler

Når vi i det følgende presenterer antologiens innhold mer spesifikt, har vi som nevnt strukturert kapitlene inn under fire samsangaldrer. Selv om flere generasjoner er involvert, er det målgruppen for undersøkelsene som har lagt føringene. Kapittel 2 til 6 i antologien hører inn under *den første samsangalder* (barn, ungdom og unge voksne) og tematiserer samsang i ulike kontekster som barnehage og skole, lærerutdanning og et jentekor. I **kapittel 2** presenterer Anne Haugland Balsnes, Ingrid Danbolt, Liv Anna Hagen, Siri Haukenes, Jens Knigge og Tiri Bergesen Schei resultater fra to studier om sangens stilling i norske barnehager og skoler. Gjennom et triangulerende design basert på en kvantitativ spørreundersøkelse og casestudier konsentrerer forfatterne seg om hvordan sang legitimeres i utvalgte barnehager og skoler. Den teoretiske tilnærmingen er fundert i musikkpedagogisk idéhistorie. Resultatene viser at de ansatte har en rekke ikke-musikalske begrunnelser for sang, som at det er et godt verktøy for språkkinnlæring og fellesskap. Minst viktig er det å holde på med sangaktiviteter for å utvikle sangstemmen.

Når det synges i barnehagene, er dyresanger sterkt representert både i barns lek og i samsangssituasjoner i og mellom generasjoner. Dyrematikken har en solid forankring i norsk sang- og sangboktradisjon, og appellerer til både ung og gammel. Mye av repertoaret kan derfor sies å være generasjonssammenbindende. Med dette utgangspunktet analyserer og diskuterer Ingrid Danbolt og Siri Haukenes i **kapittel 3** hva som kjennetegner de mest brukte dyresangene, deres tekstlige og musikalske særtrekk og hvordan sangene bidrar til sosialisering i ulike fellesskap fra tidlig alder. Dyrenes karakterer og sangenes meningsinnhold inviterer til lek og humor, kroppslige uttrykk, undring og refleksjon. Dyresangenes egenskaper inspirerer derfor til aktiv deltakelse, fellesskap, interaksjon og identifikasjon som frambringer erfaringsbasert livsvisdom både hos store og små.

I hele Skandinavia synges det stadig mindre i skolen, delvis grunnet færre kvalifiserte lærere. Lars Ole Bonde og Stefan Ingerslev beskriver i **kapittel 4** et nytt initiativ for å styrke sang i dansk skole gjennom etableringen av prosjektet *Alle kan synge* (AKS), som er en innføring av obligatorisk klassekor 0.–3. klasse (6–9 år). I prosjektet samarbeider den lokale folkekirken og folkeskolen om å lære barn med ulik etnisk bakgrunn å synge ut ifra antakelsen om at det har positiv innvirkning på elevenes sosiale og faglige trivsel. Ambisjonen er å utvikle en generaliserbar modell. Følgeforskningen er i første rekke basert på kvalitative data, og kapittelet retter oppmerksomheten mot den særlige AKS-pedagogikken og tolærersystemet denne modellen er basert på.

Blant barn og unge er det særlig jenter som synger i kor. Noen av disse korene faller inn under betegnelsen semiprofesjonelle kor eller elitekor. Dette framgår i **kapittel 5**, hvor Regine Vesterlid Strøm og Jens Knigge gir et innblikk i hvordan en spesifikk semiprofesjonell jentekorpraksis konstitueres over tid og hvilke verdier tidligere medlemmer sett i retrospekt oppfatter som livslang læring. Fortolket med utgangspunkt i Bourdieus kultursosiologiske rammeverk forstås verdier som kulturell kapital. Basert på analyser av materiale fra en spørreundersøkelse, kvalitative intervjuer og supplerende kilder trer vokalmusikalsk kapital, samsanglige og oppdragende verdier fram som mest betydningsfullt i jentekorpraksisen, også som et fundament for livslang læring. Verdigrunnlaget genererer også en spesifikk jentekorsangerhabitus som er regulert og formet gjennom flere generasjoners praksis under bestemte eksistensvilkår.

Fordi flest jenter synger i kor, blir korsang gjerne oppfattet som en feminin aktivitet. Diskursen som knytter seg til hvorfor tenåringsgutter enten velger å delta i samsangaktiviteter eller tar avstand fra dem, er et poeng Linn Hentschel bygger videre på i **kapittel 6**. Studien, som er fundert i et fenomenologisk, kjønnsteoretisk og musikkdidaktisk perspektiv, byr på kunnskap om tenåringsgutters erfaringer med å synge sammen med andre i skolen. Med utgangspunkt i intervjuer med en musikk lærer og en tidligere skoleelev presenterer kapittelet en livshistorie om en tenåringsgutt som gjennomgår en transformasjon fra å være sangvegrer til å bli sangersolist.

Som et bidrag til det musikkpedagogiske forskningsfeltet undersøker Anne Haugland Balsnes og Dag Jansson i **kapittel 7** hvordan obligatorisk korsang, som en del av musikk lærerstudiet i grunnskolelærerutdanningen, bidrar til utvikling av studentenes individuelle sangtrygghet. De definerer sangtrygghet som å være så fortrolig med og trygg på egen sangstemme at man tør å delta i samsangssituasjoner. Denne kvalitative studien viser at korpraksisfellesskapet gir en god struktur for å utvikle en ny selvforståelse med hensyn til sangtrygghet, som er avgjørende for at framtidige lærere skal «dra i gang» sang i skolen.

Tre kapitler i antologien hører inn under *den andre samsangalder*, og her er oppmerksomheten rettet mot korvirksomhet i det frie kulturlivet. I **kapittel 8** utforsker Øyvind Johan Eiksund hvordan korvirksomhetens kulturelle og sosiale kontekst påvirker motivasjonen til voksne kormedlemmer i fire amatørkor. Gjennom en empirinær analyse utvikles en kontekstuell modell for motivasjon i kor der en rekke motivasjonsfaktorer blir sortert etter hvor *sentrale* eller *perifere* de oppleves for kormedlemmene. Videre utvikles begrepene *motivasjonsprofil* og *motivasjonskultur* som konseptuelle redskaper for å synliggjøre og forstå sammenhenger og dynamikker i amatørkorvirksomhet.

Korsang er løftet fram som en aktivitet med gunstige effekter for både fysisk, mental, emosjonell, kognitiv og sosial helse. I **kapittel 9** settes søkelyset på den musikalske ledelsen av korsang og på hvilken måte denne kan legge til rette for opplevelse av mestring og velvære blant deltakerne. Undersøkelsen tar utgangspunkt i *Syng deg friskere*, et korprosjekt for deltakere med psykiske helseproblemer. Ved hjelp av fenomenologisk analyse og systematisk tekstkondensasjon av datamaterialet fra en rekke fokusgruppeintervjuer, finner Grete Daling og Arve Almvik at puste- og vokaløvelser samt musikalsk imitasjon er viktig for deltakernes opplevelse av mestring. Måten kommunikasjonen mellom musikalsk leder og kormedlemmer foregår er avgjørende for å skape tillit og trygghet.

Da covid-19-pandemien kom til Skandinavia i 2020 ble samfunnet stengt ned, og korsang ble paradoksalt nok forbundet med sykdom og potensiell død. I **kapittel 10** undersøker Sven-Erik Holgersen hvordan dedikerte sangere opplevde det å synge i amatørkor under pandemien. I undersøkelsen er erfarne korsangere intervjuet om hvordan de

umiddelbart ble påvirket av situasjonen. De fleste sangerne vurderer at det estetiske utbyttet av korsangen i ytterste instans er viktigere for dem enn sosiale relasjoner, som ellers er et definert aspekt ved korsang. Et overraskende, men likevel logisk resultat, er at det etiske ansvaret for andre korsangere under pandemien ikke kan utøves ved å holde avstand, og at de mer utsatte eller fryktsomme derfor må ta ansvar for seg selv.

Kapittel 11 hører inn under *den tredje samsangalder*. Her belyser Anne Haugland Balsnes hva det kan bety for eldre friske og aktive mennesker i seksti- til åttiårene å synge i kor. Resultatene viser at korsang fremmer vitalitet, mestring, tilknytning og meningsskaping. Aktiviteten må imidlertid være spesielt tilpasset aldersgruppen for at sangerne skal oppnå de positive gevinstene. *Den fjerde samsangalder* (omsorgstrengende eldre) er representert i **kapittel 12**, hvor Helene Waage introduserer begrepet «co-singing» for å beskrive hva som foregår når pårørende og personer med demens synger sammen. Begrepet retter søkelyset mot den relasjonelle dimensjonen ved sang, utenfor en profesjonell terapeutisk eller institusjonssetting. Waage viser hvordan samsang i familier – selv når de står overfor alvorlig demens – kan forbedre kommunikasjon og interaksjon.

Flere samsangaldre er representert i **kapittel 13**, som også er antologiens siste. Her undersøker Torill Vist hvordan samsang trer fram i ti intervjuer om musikkopplevelse og følelseskunnskap. Gjennom en flerfasettert narrativ analyse sirkles informantenes ulike erfaringer av samsang inn, og grensene for hva samsang er og kan være blir utforsket. I kapittelet blir samsangerfaringer mellom generasjoner trukket fram som spesielt betydningsfullt med opplevelsen av fellesskap som en underliggende faktor.

Samsang som brobygger mellom mennesker

Samsangtradisjonen er vår felles kulturarv. Det rikholdige sangrepertoaret fra unison sang til flerstemt sang innen forskjellige sjangre og med ulike vanskelighetsgrader og tematikker representerer ikke bare musikkens historiske tradisjon, men menneskehetens historie gjennom århundrer. Både i solistisk sammenheng og i samsangsituasjoner vil tidligere erfaringer og miljøene vi ferdes i regulere måten stemmen blir brukt

i «det vokalmusikalske uttrykket» (Strøm, 2021, s. 62). Samsang forstår vi derfor som både individuelt, relasjonelt, sosialt og kulturelt betinget.

Tiden vi er inne i beskrives på mange vis, men sentralt står karakteristikkene som økt individualisering, utleiring av tid og rom, forvitring av modernitetens institusjoner, oppløsning, valgfrihet, usikkerhet og risiko som en følge av markedskrefter og forbruk i en global og høyteknologisk verden i hurtig endring (Kränge, 2004; Strøm, 2021). Den gradvise transformasjonen fra 1970-årenes postindustrielle samfunn fram til i dag har derfor fått navn som risikosamfunnet (Beck, 1992), det senmoderne samfunn (Giddens, 1996), det postmoderne samfunn (Lyotard, 1984) eller det Bauman (2000a) kaller flytende modernitet. Mer enn noen gang tidligere er vi globalt gjensidig avhengig av hverandre, hevdet Beck (1992) i sin tid. Men som Sørensen og Christiansen (2012) påpeker, innebærer ikke Becks analyser et pessimistisk syn på framtiden, snarere et håp knyttet til erkjennelsen av at vi alle er deltakere i et fellesskap på tvers av landegrensene. I sin kritiske samfunnsanalyse formidler Bauman (2000a) på sin side at enkeltindividet har blitt overlatt ansvaret for egne livsvalg og egen sikkerhet, og at dette fører til fravær av kontroll, med eksistensiell frykt til følge. For å vinne kontrollen tilbake og gi livet mening, inntar vi derfor sentrum av scenen (s. 2).

Når vi i innledningskapittelet har påpekt at samsang nettopp innebærer sang i fellesskap, er det et poeng at det å synge sammen utgjør et av områdene i livet som bidrar til å bygge relasjoner mellom mennesker i alle samfunnskontekster og på alle samfunnsnivå – det være seg lokalt, regionalt, nasjonalt og globalt. Samsang kan bidra til å skape den røde tråden som binder livsløpet sammen og gir mening i menneskers liv fra vugge til grav. I en ustabil tid kan samsang dessuten innfri en lengsel etter nære, tette relasjoner og et identitetsskapende fellesskap, altså et «savnet fellesskap» (jf. Bauman, 2000b). Samsang gir selvsagt ingen løsning på alt, men vi oppfatter at den historiske tradisjonen samsangen springer ut av og stabiliteten denne formen for musikalsk aktivitet innebærer, gjør at noen egenskaper, kulturelle normer og relasjonelle forhold framstår mer fast enn flytende – blant annet knyttet til identitetsskaping, livsstiler, valgmonstre, klasse og kjønn. Den historiske samsangstradisjonen kan derfor sies å inneha noen trege strukturer

(jf. Bourdieu, 1993). Og slik lever mye som er gammelt «videre i det som er nytt» (Krangle, 2004, s. 8).

Antologiens 13 kapitler tilbyr varierte bidrag som med ulike perspektiver og tilnærminger retter søkelyset mot noen sider ved samsang på ulike stadier og områder av livet. Samsang gjennom livsløpet er imidlertid en vidtfavnende og rikholdig tittel som åpner opp for flere utforskede temaer. Forhåpentligvis genererer kunnskapen som antologien representerer større innsikt og inspirasjon til videre arbeid. Den iboende evnen til å bygge broer mellom mennesker og kulturer er kanskje samsangens viktigste funksjon; samsang skaper fellesskap og mening i menneskers liv, både i fortid, nåtid og framtid.

Referanser

- Antikainen, A. & Komonen, K. (2003). Biography, life course, and the sociology of education. I C. A. Torres & A. Antikainen (Red.), *The international handbook on the sociology of education* (s. 143–159). Rowman & Littlefield.
- Aslaksen, E. K. (2004). *Ung og lovende: Unge kunstnere – erfaringer og arbeidsvilkår*. Abstrakt forlag.
- Balsnes A. H. (2017). The Silver Voices: A possible model for senior singing. *International Journal of Community Music*, 10(1), 59–69.
- Balsnes, A. H. (2018). Singing for a better life. Choral singing and public health. I L. O. Bonde & T. Theorell (Red.), *Music and public health: A Nordic perspective* (s. 167–186). Springer.
- Balsnes, A. H. (2021, 16. september). *Sang i skolen* [Webinar]. Forskning på musikkfaget i grunnskolelærerutdanningen, arrangert av FUTURED/Høgskulen på Vestlandet og Nasjonalt senter for kunst og kultur i opplæringen.
- Balsnes, A. H. (under utgivelse). Singing for singing's sake: Community singing in Norwegian school contexts. *The Oxford handbook of community singing*.
- Batt-Rawden, K. B. & Stedje, K. (2020). Singing as a health-promoting activity in elderly care: A qualitative, longitudinal study in Norway. *Journal of Research in Nursing*, 25, 404–4018. <https://doi.org/10.1177/1744987120917430>
- Bauman, Z. (2000a). *Liquid modernity*. Polity Press.
- Bauman, Z. (2000b). *Savnet fellesskap* (K. M. Thorbjørnsen, Overs.). Cappelen Damm Akademisk.
- Beck, R. J., Cesario, T. C., Yousefi, A. & Enamoto, H. (2000). Choral singing, performance, perception, and immune system changes in salivary immunoglobulin A and cortisol. *Music Perception*, 18(1), 87–106. <https://doi.org/10.2307/40285902>

- Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. Sage Publications.
- Bjørkvold, J.-R. (1998). *Skilpaddens sang*. Freidig Forlag.
- Bonde, L. O., Ruud, E., Skånland, M. S. & Trondalen, G. (Red.). (2013). *Musical life stories: narratives on health musicking*. Norges musikkhøgskole. <http://hdl.handle.net/11250/196825>
- Bonde, L. O., Ekholm, O. & Juel, K. (2018). Associations between music and health-related outcomes in adult non-musicians, amateur musicians and professional musicians – results from a nationwide Danish study. *Nordic Journal of Music Therapy*, 27(4), 262–282. <https://doi.org/10.1080/08098131.2018.1439086>
- Bonde, L. O. & Theorell, T. (Red.). (2018). *Music and public health: A Nordic perspective*. Springer. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-76240-1>
- Bourdieu, P. (1993). *The field of cultural production: Essays on art and literature*. Polity Press.
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen: En sosiologisk kritikk av dømmekraften* (A. Prieur, Overs.). Pax Forlag.
- Bourdieu, P. (1996). *Symbolsk makt: Artikler i utvalg* (A. Prieur, Overs.). Pax Forlag.
- Boyce-Tilman, J. (2019). Unchained melody: The rise of orality and therapeutic singing. I G. F. Welch, D. M. Howard & J. Nix (Red.), *The Oxford handbook of singing* (s. 935–963). Oxford University Press.
- Clift, S. M., Hancox, G., Morrison, I., Hess, B., Kreutz, G. & Stewart, D. (2010). Choral singing and psychological wellbeing: Quantitative and qualitative findings from English choirs in a crossnational survey. *Journal of Applied Arts and Health*, 1(1), 19–34. <https://doi.org/10.1386/jaah.1.1.19/1>
- Clift, S. M. & Hancox, G. (2010). The significance of choral singing for sustaining psychological wellbeing: Findings from a survey of choristers in England, Australia and Germany. *Music Performance Research*, 3(1), 79–96. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199586974.003.0009>
- Daatland, S. O. (2005). Hvor gammel vil du være? Om aldersidentiteter og subjektiv alder. *Aldring og livsløp*, 2, 2–7. http://www.reassess.no/asset/603/1/603_1.pdf
- Eken, S. (1998). *Den menneskelige stemme: Psyke, soma, funktion, formidling*. Susanna Eken & Hans Reitzels Forlag.
- Elder, G. H., Johnson, M. K. & Crosnoe, R. (2004). The emergence and development of life course theory. I J. T. Mortimer & M. J. Shanahan (Red.), *Handbook of the life course* (s. 3–19). Springer.
- Elder, G. H. & Shanahan, M. J. (1997). Oppvekst, sosial endring og handlingsevne: Et livsløpsperspektiv. I Frønes, K. Heggen & J. O. Myklebust (Red.), *Livsløp: Oppvekst, generasjon og sosial endring* (s. 19–45). Universitetsforlaget.
- Erikson, E. H. (1959). *Identity and life cycle*. International University Press.
- Featherstone, M. & Hepworth, M. (1991). The mask of ageing and the postmodern life course. I M. Featherstone, M. Hepworth & B. S. Turner (Red.), *The body: Social process and cultural theory* (s. 371–389). Sage Publications.

- Fossland, T. & Thorsen, K. (2010). *Livshistorier i teori og praksis*. Fagbokforlaget.
- Frønes, I. & Brusdal, R. (2001). *På sporet av den nye tid: Kulturelle varsler for en nær fremtid*. Fagbokforlaget.
- Frønes, I. & Brusdal, R. (2003). Generasjoner, livsløp og forandring: Generasjon, kohort og livsløp. I Frønes & L. Kjølørød (Red.), *Det norske samfunn* (4. utg. s. 283–306). Gyldendal Norsk Forlag.
- Furunes, T. & Mykletun, R. J. (2010). *Tid for lederskap: En oppsummering av forskning om aldersriktig ledelse 2007–2010*. Universitetet i Stavanger.
- Gembris, H. (2006). The development of musical abilities. I R. Colwell (Red.), *MENC handbook of musical cognition and development* (s. 124–164). Oxford University Press.
- Giddens, A. (1996). *Modernitet og selvidentitet*. Hans Reitzels Forlag.
- Hagestad, G. O. (2003). Aldring. I Frønes & L. Kjølørød (Red.), *Det norske samfunn* (s. 307–327). Gyldendal Norsk Forlag.
- Hagestad, G. O. & Neugarten, B. L. (1985). Age and the life course. I R. H. Binstock & E. Shanas (Red.), *Handbook of aging and the social sciences* (2. utg., s. 36–61). Van Nostrand and Reinhold Company.
- Hall, C. (2018). *Masculinity, class and music education. Boys performing middle-class masculinities through music*. Palgrave Macmillan.
- Hareven, T. K. (1977). Family time and historical time. *Dædalus*, 106, 57–70.
- Jørgensen, H. (2001). Instrumental learning: Is an early start a key to success? *British Journal of Music Education*, 18(3), 227–239. <https://doi.org/10.1017/S0265051701000328>
- Kingsbury, H. (1988). *Music, talent and performance: A conservatory cultural system*. Temple University Press.
- Kirschner, S. & Tomasello, M. (2010). Joint music making promotes prosocial behavior in 4-year-old children. *Evolution and Human Behavior*, 31(5). <https://doi.org/10.1016/j.evolhumbehav.2010.04.004>
- Kolltveit, G. (2021). *Sang som våpen. Historier om sangens slagkraft*. Ford Forlag.
- Krange, O. (2004). *Grener for individualisering: Ungdom mellom ny og gammel modernitet* [Dr.polit.-avhandling] (NOVA Rapport nr. 4/04). Oslo Metropolitan University – OsloMet: NOVA. <https://hdl.handle.net/20.500.12199/4887>
- Kulset, N. B. & Halle, K. (2020). Togetherness! Adult companionship – the key to music making in kindergarten. *Music Education Research*, 22(3), 1–11.
- Laslett, P. (1987). The emergence of the third age. *Aging & Society*, 7(2), 133–160.
- Lehmann, A. C. & Davidson, J. W. (2006). Taking an acquired skills perspective on music performance. I R. Colwell (Red.), *MENC handbook of musical cognition and development* (s. 225–258). Oxford University Press.
- Levy, R. & Team, P. (2005). Why look at life courses in an interdisciplinary perspective? Challenges of life course research. I R. Lévy, P. Ghisletta, J.-M.

- Le Goff, D. Spini & E. Widmer (Red.), *Towards an interdisciplinary perspective on the life course* (s. 3–32). Elsevier.
- Lindblad, F., Hogmark, Å. & Theorell, T. (2017). Music intervention for 5th and 6th graders – effects on development and cortisol secretion. *Stress and Health*, 23(9–14).
- Lyotard, J.-F. (1984). *The postmodern condition: A report on knowledge*. Manchester University Press.
- Lønstrup, A. (2004). *Stemmen og øret – studier i vokalitet og auditiv kultur*. Forlaget Klim.
- Mayer, K. U. (2003). The sociology of the life course and the lifespan psychology: Diverging or converging pathways? I U. M. Staudinger & U. Lindenberger (Red.), *Understanding human development. Dialogues with lifespan psychology* (s. 463–482). Kluwer Academic Publishers.
- Menger, P.-M. (2014). *The economics of creativity: Art and achievement under uncertainty*. Harvard University Press.
- Myers, D., Bowles, C. & Dabback, W. (2013). Music learning as a lifespan endeavor. I K. K. Veblen, S. J. Messenger, M. Silverman & D. J. Elliott (Red.), *Community music today* (s. 133–150). Rowman and Littlefield Education.
- Potter, J. (1998). *Vocal authority: Singing style and ideology*. Cambridge University Press.
- Rishaug, H., Hjemås, V., Kjøk, O., Barratt-Due, S., Kraggerud, A. R., Birkeland, E., Solvik, K. & Gjessing, D. (2008). *Tid for talent: Talentutvikling i musikk*. Norges musikkhøgskole, Barratt Due musikk institutt & Norsk kulturskoleråd.
- Ryder, N. B. (1965). The cohort as a concept in the study of social change. *American Sociological Review*, 30(6), 843–861. <https://doi.org/10.2307/2090964>
- Sandgren, M. (2005). Becoming and being an opera singer: Health, personality, and skills [Doktoravhandling, Stockholm University]. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-448>
- Schei, T. B. (1998). *Stemmeskam. Hemmede stemmeuttrykks fenomenologi, arkeologi og potensielle rekonstruksjon gjennom sangpedagogikk* [Hovedfagsoppgave]. Høgskolen i Bergen.
- Schei, T. B. (2007). *Vokal identitet: En diskursteoretisk analyse av profesjonelle sangeres identitetsdannelse* [Doktoravhandling, Universitetet i Bergen]. BORA. <http://bora.uib.no/handle/1956/2549>
- Schei, T. B. & Schei, E. (2017). Voice shame: Self-censorship in vocal performance. *The Singing Network*, 1, 1–10.
- Settersten, R. A. & Mayer, K. U. (1997). The measurement of age, age structuring, and the life course. *Annual Review of Sociology*, 23, 233–261. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.23.1.233>
- Simonsen, M. B. (2010). *Profesjonalisering av kor. Evaluering av en forsøksordning*. Norsk kulturråd. <https://www.kulturradet.no/documents/10157/25509cb8-9319-4cad-9719-8a20b159fbbo>

- Solem, P. E. (2007). Aldring og social deltagelse. I L. Larsen (Red.), *Gerontpsykologi. Det aldrende menneskes psykologi* (s. 95–120). Aarhus Universitetsforlag.
- Solhjell, D. & Øien, J. (2012). *Det norske kunstfeltet*. Universitetsforlaget.
- Spahn, C. & Richter, B. (2006). The development of the singing voice across the lifespan. I H. Gembris (Red.), *Music development from a lifespan perspective* (s. 119–130). Peter Lang.
- Stabell, E. (2018). *Being talented – becoming a musician: A qualitative study of learning cultures in three junior conservatoires* [Doktorgradsavhandling, Norges Musikkhøgskole]. <http://hdl.handle.net/11250/2559745>
- Strøm, R. V. (2021). *Det usikre sangerlivet. En livshistoriestudie på langs og på tvers i klassiske sangeres sosiale praksis*. Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.125>
- Sørensen, M. P. & Christiansen, A. (2012). *Ulrich Beck: An introduction to the theory of second modernity and the risk society*. Routledge.
- Theorell, T. (2019). The effects and benefits of singing individually and in a group. I G. F. Welch, D. M. Howard & J. Nix (Red.), *The Oxford handbook of singing* (s. 919–933). Oxford University Press.
- Thorsen, K. (2002). Aldring og alderdom i sin tid. I K. Thorsen & R. Toverud R. (Red.), *Kulturpsykologi. Bevegelser i livsløp*. Universitetsforlaget.
- Thorsen, K. (2005). Et livsløpsperspektiv på aldring. *Nordisk psykologi*, 57(1), 64–85. <https://doi.org/10.1080/00291463.2005.10637361>
- Thurman, L. & Welch, G. F. (2000). Vitality, health and vocal self-expression in older adults. I L. Thurman & G. F. Welch (Red.), *Bodymind and voice: Foundation of voice education* (s. 745–753). National Center for Voice and Speech.
- Torgersen, J. K. & Sæther, M. (2021). Er jeg musikalsk? Barnehagelærerstudenters oppfatning av egen musikalitet. I E. Angelo, J. Knigge, M. Sæther & W. Waagen (Red.), *Higher education as context for music pedagogy research* (s. 297–321). Cappelen Damm Akademisk. <https://doi.org/10.23865/noasp.119>
- Welch, G. F. (2005). Singing as communication. I D. Miell, R. MacDonald & D. J. Hargreaves (Red.), *Musical communication* (s. 239–257). Oxford University Press.
- Welch, G. F. (2006). Singing and vocal development. I G. McPherson (Red.), *The child as musician: A handbook of musical development* (s. 311–329). Oxford University Press.
- Welch, G. F. (2009). Researching singing and vocal development across the lifespan: A personal case study. *The Phenomenon of Singing*, 4, 178–190.
- Welch, G. F. (2012). *The benefits of singing for children*. <http://efdm.org/wp-content/uploads/2017/10/ThebenefitsofsingingforchildrenGFW.pdf>